

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ЕКОНОМІЧНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

На правах друку
УДК 911.3

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ
ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

Напрямок: 0705 – географія
Спеціальність 7.070502 – економічна та соціальна географія
Спеціалізація: розміщення продуктивних сил

Магістерська робота
студента 2 курсу

Пискливця Віталія Володимировича

Науковий керівник:
кандидат географічних наук,
доцент

Трусій Оксана Миколаївна

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА.....	5
1.1 Сутність та особливості фермерського господарства	5
1.2 Методи та методичні підходи суспільно-географічного дослідження фермерського господарства.....	12
РОЗДІЛ 2. ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ТА РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ.....	16
2.1 Природно-географічні чинники	16
2.2 Соціально-економічні чинники.....	19
2.3 Земельний фонд України та його вплив на розвиток фермерських господарств.....	22
РОЗДІЛ 3. ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ.....	26
3.1 Загальна характеристика та класифікація фермерських господарств України.....	26
3.2 Територіальні особливості спеціалізації виробництва видів сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами...33	
3.2 Основні напрями подальшого розвитку фермерського господарства України.....	37
ВИСНОВКИ	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	42
ДОДАТКИ.....	47

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Розвиток сільського господарства є важливим елементом соціально-економічної стабільності нашої країни. Україна, яка має значний потенціал земельних та трудових ресурсів, а також сприятливі природні умови практично по всій території країни, може стати осередком розвитку фермерства в Європі і не тільки. Для здійснення даної мети необхідно створити систему державної підтримки фермерських господарств, що забезпечить їх конкурентоспроможний та результативний розвиток. Ця проблема є найбільш актуальною та значущою для нашої країни сьогодні. Окрім того, вона розглядається в наукових працях багатьох вчених.

Сьогодні фермерство в Україні займає незначну частку у виробництві продукції сільськогосподарськими підприємствами. Фермерські господарства є у всіх областях України, але забезпечують вони, здебільшого, власні потреби у сільськогосподарській продукції та дрібні потреби національного ринку. Інтенсивний розвиток фермерства і збільшення обсягів виробництва фермерськими господарствами може покращити стан економіки України та частково вирішити питання безробіття населення. Тому тема дослідження фермерських господарств в Україні є важлива із соціально-економічної точки зору.

Об'єкт дослідження – фермерські господарства України.

Предмет дослідження – суспільно-географічні особливості розвитку фермерських господарств України.

Мета дослідження – дослідити суспільно-географічний розвиток фермерських господарств в Україні.

Для досягнення цієї мети необхідне вирішення наступних **завдань**:

- визначити сутність та особливості фермерського господарства;
- надати характеристику методам та методичним підходам суспільно-географічного дослідження фермерського господарства;
- дослідити чинники розвитку фермерства;
- проаналізувати сучасний стан розвитку фермерства України;

- окреслити проблеми і перспективи розвитку фермерських господарств в Україні.

В літературі розвиток фермерських господарств досліджується в різних аспектах, що знайшло відображення у працях науковців, таких як: Н.І. Мезенцева, О.М. Трусій, М.Д. Пістун, В.О. Гуцал, В.П. Горьовий, М.Д. Заячук. та інших.

Методи дослідження. У процесі дослідження були використані наступні методи: монографічний, історичний, аналізу і синтезу, розрахунково-конструктивний, статистичний, картографічний, метод кластерного аналізу, SWOT-аналіз.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

1.1. Сутність та особливості фермерського господарства

Фермерське господарство – це форма вільного підприємництва, що функціонує в межах недержавного укладу, зі створенням юридичної особи з використанням приватного чи орендованого майна (земельні ділянки, водні об'єкти, виробничі будівлі та інше нерухоме майно) та інших засобів виробництва на основі праці засновника (ів) та членів його (їх) родини з можливістю залучення найманих працівників, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою, реалізацією чи іншими видами агро-бізнесової діяльності з метою отримання прибутку.

В українській науковій літературі також зустрічаються дещо інші тлумачення. Так, на думку П. Сухого «приватне сімейне фермерське господарство (ПСФГ) – одна із форм сімейних аграрних підприємств з правами юридичної особи, створена громадянами для виробництва товарної сільськогосподарської продукції та її переробки і реалізації, на земельних наділах наданих їм у власність (тимчасове чи постійне користування) з метою отримання прибутку та підвищення благополуччя членів сімей»

На думку В. Кулинича фермерство – особлива форма господарювання, що ґрунтується в основному на правовій власності, до об'єктів якої докладає свою працю власник засобів виробництва та члени його сім'ї; у фермерському господарстві водночас уособлені власник, трудівник, підприємець, що забезпечує ефективну реалізацію професійного і творчого потенціалу (підприємницького таланту), ефективне використання матеріальних факторів виробництва й робочої сили; поєднання власності та праці дає найкращий мотиваційний ефект, є фактором високої економічної ефективності виробництва [29].

Учені-аграрники В. В. Липчук, Л. Б. Гнатишин, О. М. Кордоба трактують фермерське господарство, як форму підприємництва

«самостійного рівноправного господарського суб'єкта економічної системи, наділеного правами юридичної особи, який на основі використання окремим громадянином, членами його сім'ї чи групою громадян наявних в їх власності чи в користуванні землі та засобів виробництва займається виробництвом товарної сільськогосподарської продукції, її реалізацією чи переробкою" [29]. Такі господарства виробляють, переробляють і реалізують сільськогосподарську продукцію, отримуючи прибуток.

За словами О. Сокола, «фермерство – це не стільки форма організації праці, виробничий осередок, скільки сфера життєдіяльності селянина, його спосіб життя, який включає види професійної діяльності, форми становлення ділових відносин і контактів у процесі виробництва і реалізації продукції, спосіб мислення та психології селянина, його соціальне становище і статус» [29].

Подібне визначення пропонує і В. Горьовий: «фермерське господарство – це, як правило, сімейно-трудове об'єднання мешканців села, життя і побут яких пов'язані з особистою працею, спрямованою на виробництво товарної сільськогосподарської продукції (продовольства і сировини) та одержання доходів спрямованих на забезпечення добробуту господарства в цілому та його членів зокрема» [42].

Визначення фермерства запропонували також вчені в економічному довіднику аграрника: «фермерське господарство – тип сільськогосподарського підприємства, що діє на основі підприємництва, передбачає безпосередньо самостійну систематичну діяльність власника, який, володіючи матеріальними ресурсам і землею, на власний розсуд і ризик здійснює діяльність з виробництва, виконання робіт, надання послуг з метою отримання прибутку» [19].

Подібне тлумачення пропонують економісти К. Возьний та А. Стельмащук: «фермерське господарство – сімейно-трудове об'єднання осіб, які спільно ведуть сільськогосподарське виробництво товарного характеру. Воно базується на особистій праці громадян, членів їх сімей і родичів з

можливим залученням найманих працівників у напружені періоди сільськогосподарських робіт» [29].

М. Шульський стверджує, що «фермерство – це один із наслідків проведення реформування суспільних відносин і в цьому, як в дзеркалі, відображаються політико-організаційні, економічні та соціально-психологічні передумови реформування, їх закономірність та необхідність проведення змін в Україні» [29]. Інші характерні риси фермерських господарств виокремлюють М. Лобас, А. Македонський, Д. Беляєв, О. Грищенко, трактуючи їх як «майнові житлово-господарські комплекси сільськогосподарського призначення, створені з метою ведення сільськогосподарського виробництва в ролі самостійного товаро-виробника, які діють на основі законів і нормативних актів України».

Як вважає Лобас М. Г., «фермерське господарство – це майновий житловогосподарський комплекс сільськогосподарського призначення, створений окремою особою (сім'єю, групою осіб) на виділеній єдиним масивом земельній ділянці з метою ведення сільськогосподарського виробництва в ролі її самостійного товаровиробника, який діє на основі законів і нормативних актів України і є юридичною особою» [29].

Охалкін О. пропонує розглядати фермерське господарство, як «розмаїття різноманітних організаційних формувань, які розвиваються на основі особистої і сімейної праці, особистої і сімейної форм власності» [29, с. 8].

Зарубіжний досвід свідчить, що фермерство – «один з дієвих шляхів від відродження підприємницької діяльності сільських товаровиробників до високоефективного ведення сільськогосподарського виробництва» [22].

Виходячи із вищенаведених понять, можна виокремити *основні риси фермерського господарства*:

- вільна підприємницька діяльність, що базується на економічній взаємовигоді;
- приватна форма власності на засоби виробництва;

- виробнича відособленість та функціонування як юридичної особи;
- нечітко виражений поділ праці.

У ієрархії форм господарювання фермерство знаходиться між особистими селянськими і великотоварними господарствами. Фермерські господарства переважно виникали як результат виходу їхніх майбутніх власників з великих сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм власності.

Прийняття Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» (1991 р.) та низки законодавчих актів і рішень Кабінету Міністрів України щодо цього питання стало основою створення правової бази для розвитку фермерства на першому етапі його формування, який охоплює період з 1992 по 1995 рр. У цей час фермерські господарства виникали внаслідок виходу їхніх власників із сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм власності. Таким чином, сучасний початковий етап становлення фермерських господарств в Україні припадає на 1990-1991 рр.

Ці процеси набули поширення у Західному регіоні України. «Основна причина полягає в тому, що населення цього регіону ще зберегло у своїй пам'яті та свідомості ведення приватного селянського господарства, а також те, що колективізація тут відбувалася на 20 років пізніше, ніж на теренах Східної України» [15].

Фермерські господарства та особисті селянські господарства в Україні відносяться до малого бізнесу, хоча, на відміну від останніх, фермерські господарства володіють більшими площами земельних ділянок в обробітку, можуть використовувати найману працю та загалом здійснюють більш інтенсивні виробничі процеси.

Головним ресурсом для фермерських господарств у сільському господарстві є земля, як основний засіб виробництва. Відповідно до цього існують такі *способи утворення фермерських господарств*:

- за рахунок розширення особистих селянських господарств. Такий спосіб утворення найбільш характерний для регіонів з високим рівнем

розвитку господарств населення та малоземельних регіонів. Певний час він був особливо поширений у Карпатському регіоні;

- шляхом одержання земельного наділу із земель запасу за наявності власного і залученого капіталів;
- на основі виходу з колективних сільськогосподарських підприємств власника із земельним та майновим паями. Оскільки паювання землі та майна в процесі приватизації дозволяє селянину (за його бажанням) вести власне господарство;
- створення в межах сільськогосподарських підприємств, які володіють необхідною матеріально-технічною базою. Такий шлях був поширений на початку виникнення фермерства й отримав схвалення серед керівників господарств, які позитивно реагували на здійснювану владними структурами фермеризацію, як прояв підтримки нових форм господарювання на селі та формування багатокладності економіки.

Основними нормативно-правовими актами, що регулюють відносини, пов'язані з діяльністю фермерських господарств є: Конституція України, Земельний Кодекс України, Господарський Кодекс України, Закони України: «Про фермерське господарство», «Про оренду землі», «Про землеустрій» та іншими нормативно-правовими актами.

З наведеної вище нормативно-правової бази можна виокремити низку ключових дефініцій, зокрема [9]:

- фермерство – це форма підприємництва, тобто економічна діяльність на власний ризик, що здійснюється суб'єктами господарювання;
- створювати та бути власниками фермерських господарств можуть виключно громадяни України;
- для фермерства притаманний товарний характер виробництва, тобто фермерське господарство повинно не тільки забезпечувати власні потреби, але й реалізовувати свою продукцію на ринку.

Для нормативно-правового забезпечення також характерні зміни. Відповідно до Закону України від 31.03.2016 р. «Про внесення змін до Закону

України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» здійснюється заохочення започатковувати малі сімейні фермерські господарства. Мета таких трансформацій – забезпечити порядок створення сімейних фермерських господарств. Відповідно до закону «фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства» [29]. Основне нововведення стосується форми організації діяльності фермерських господарств – як юридичної особи, так і фізичної особи-підприємця.

Таке мале сімейне фермерське господарство повинно відповідати двом основним вимогам: «по-перше, у його господарській діяльності обов'язково використовується праця членів сім'ї. Залучити до роботи інших громадян можна, але виключно для виконання сезонних та окремих робіт, які безпосередньо пов'язані з діяльністю господарства і потребують спеціальних знань чи навичок. По-друге, керівником сімейного господарства обов'язково має бути один із членів родини. Тобто голова сімейного фермерського господарства не може доручати виконання своїх обов'язків людині, яка працює за контрактом» [28]. Такі нововведення дозволили легалізувати діяльність багатьох особистих селянських господарств і залучити їх до організованого аграрного ринку: «Фермерське господарство без статусу юридичної особи організовується на основі діяльності фізичної особи-підприємця, має статус сімейного фермерського господарства, за умови використання праці членів такого господарства, якими є виключно підприємець та члени його сім'ї» [21]. На відміну від фермерського господарства, де «головою фермерського господарства може бути наймана

особа, головою сімейного фермерського господарства може бути лише член відповідної сім'ї» [3].

Фермерське господарство, що не має статусу юридичної особи, може функціонувати, як фізична особа-підприємець, та працюватиме, як сімейне фермерське господарство, коли використовуватиметься праця виключно членів родини фізичної особи-підприємця. Це дозволяє уникнути процесу перереєстрації, для якої необхідно витратити ресурси такого господарства, а саме час та гроші.

Діяльність фермерських господарств може відбуватися за такими принципами: вільний вибір діяльності; добровільне залучення ресурсів юридичних та фізичних осіб без порушення законодавства; самостійність у здійсненні господарської діяльності; можливість найму працівників; вільне розпорядження чистим доходом; можливість здійснення зовнішньоекономічної діяльності; повна відповідальність за результати своєї діяльності [12].

Сучасне фермерство у вигляді фермерського господарства може мати чотири організаційно правові форми і бути:

- юридичною особою – фермерським господарством;
- юридичною особою – сімейним фермерським господарством;
- фізичною особою-підприємцем – фермерським господарством;
- фізичною особою-підприємцем – сімейним фермерським господарством [13].

У наукових дослідженнях все ще не визначено чітких критеріїв і тлумачень сутності та співвідношення термінів «селянське» і «фермерське» господарство. Переважна більшість учених не ототожнюють ці поняття, звертаючи увагу на різницю щодо використання найманої праці у відповідних процесах. Фермерські господарства можуть застосовувати найманих працівників постійно, а їхні власники виконують переважно управлінські функції, тобто організують виробничі процеси. Вважають, що основними учасниками селянських господарств є власники та члени їхніх

сімей, які залучають додаткових найманих працівників виключно на сезонній (непостійній, тимчасовій) основі [13].

1.2 Методи та методичні підходи суспільно-географічного дослідження фермерського господарства

Для комплексного аналізу господарської діяльності фермерських господарств необхідно повністю розкрити особливості їхнього формування і функціонування з огляду участі (частки) в сільському господарстві регіону.

Комплексний аналіз потребує «застосування сукупності методичних засад, методів, підходів і принципів дослідження, різних програм, що дозволяють вивчити стан розвитку фермерства, його динаміку, взаємозв'язки і взаємозалежності, реакцію на зміни зовнішнього середовища, визначити резерви та достатньо обґрунтувати перспективи їх розвитку» [29].

Дослідження будь-якої економіко-географічної сфери діяльності здійснюється за допомогою відповідних методів.

Метод (грец. *methodos* – спосіб пізнання) – це «сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих вирішенню конкретного завдання» [29].

Для дослідження розвитку фермерських господарств використовувалися загальнонаукові та специфічні методи, а саме:

- системний – дозволяє розглянути системність процесу формування та розвитку фермерських господарств;
- індукції та синтезу – застосовують під час узагальнення даних про об'єкт дослідження;
- дедукції та аналізу – використовують для вивчення основних елементів господарської діяльності фермерського господарства при розчленуванні їх на окремі частини;
- абстрактно-логічний – для формування теоретичних узагальнень та висновків;

- історичний – використовують з метою вивчення досвіду формування і функціонування фермерських господарств у хронологічній послідовності;
- ряди динаміки – за допомогою цього методу можна охарактеризувати динаміку розвитку фермерських господарств у часі;
- соціологічний – застосовують для опитування (анкетування) фермерських господарств;
- структурний – використовують для поділу сукупності фермерських господарств відповідно до визначених параметрів, з'ясування пропорцій і зв'язків між окремими елементами;
- групування – застосовують при розподілі господарств на групи за характерними ознаками;
- монографічний і системного аналізу – використовують для вивчення і аналізу виробничо-господарської діяльності фермерських господарств;
- розрахунковий, порівняльний і графічний – для аналізу стану та тенденцій розвитку фермерських господарств, а також для наочного відображення одержаних результатів;
- метод експертних оцінок – дає можливість залучити висококваліфікованих фахівців для одержання висновків щодо оцінки економічних явищ і зв'язків;
- розрахунково-конструктивний та експериментальний – застосовують при розробці заходів державного регулювання фермерських господарств;
- економіко-математичний метод – використовують з метою розробки моделей оптимізації виробничих характеристик фермерських господарств регіону.

Крім методів, важливе місце у формуванні методології дослідження займають наукові підходи.

Підхід – це сукупність способів, прийомів розгляду чого-небудь, впливу на кого, що-небудь, ставлення до кого, чого-небудь. Для дослідження розвитку фермерських господарств можна застосовувати такі основні наукові підходи: системний, синергійний, інноваційний, гуманістичний та комплексний.

Системний підхід допомагає сформувати результати дослідження. Він передбачає розгляд фермерських господарств, як одну загальну систему з врахуванням усіх взаємозв'язків та взаємозалежностей, що виникають між ними, а також вплив різноманітних факторів. Системний підхід спрямований на отримання позитивного соціально-економічного результату [29].

Синергійний підхід у фермерських господарствах застосовують для дослідження та вивчення різноманітних аспектів ефективного використання ресурсів, формування і розвитку.

Інноваційний підхід полягає у пошуку сучасних методів подальшого розвитку фермерських господарств, а також у застосуванні новітньої модернізованої техніки та процесів виробництва.

Гуманістичний підхід – це виокремлення людини, як центрального елемента у системі формування і розвитку фермерських господарств, та забезпечення її соціального розвитку (збільшення рівня зайнятості і безпеки, збільшення розміру заробітної плати, зменшення навантаження, фізичної праці та ін.). Застосування комплексного підходу дозволяє всесторонньо дослідити всі складові та процеси, пов'язані з формуванням і розвитком фермерства на всіх його етапах.

Важливим елементом методики дослідження розвитку фермерських господарств є принцип. Принцип – це сукупність керівних ідей, вихідних положень, орієнтирів, що спрямовані на досягнення оптимальних, стабільних результатів будь-якої діяльності. До основних принципів можна віднести такі, як: безперервності, історизму, диференціації, інноваційно-інвестиційний, законності, стимулювання, платоспроможності, етичний, рівноправності, екологічний.

Принцип безперервності передбачає функціонування фермерських господарств, як постійного процесу, що регулярно повторюється. Принцип історизму забезпечує вивчення та врахування досвіду попередніх років щодо формування і розвитку фермерських господарств у світлі подальших подій. Принцип диференціації ґрунтується на структурних змінах виробництва

сільськогосподарської продукції у фермерських господарствах, що запобігає зниженню виробництва в галузях.

Інноваційно-інвестиційний принцип – це пошук та реалізація нових науково-технічних програм, інвестування в дослідження, розробка та впровадження сучасних технологій з метою зменшення витрат та збільшення прибутку під час здійснення господарської діяльності фермерських господарств.

Принцип законності передбачає функціонування фермерських господарств відповідно до чинних вимог законодавства. Принцип стимулювання полягає в організації економічних заходів щодо мотивації трудової діяльності фермерських господарств, що спрямовані на розвиток господарської діяльності. Принцип платоспроможності суб'єктів господарювання передбачає змогу фермерських господарств сплачувати податки та збори, а також інші види виплат

Етичний принцип – це охорона навколишнього середовища від впливу негативних чинників під час господарської діяльності, яку здійснюють фермерські господарства. Принцип рівноправності забезпечує рівні права у процесі здійснення господарської діяльності громадян, юридичних осіб, територіальних громад.

Екологічний принцип базується на екологічній безпеці та рівновазі всіх господарських процесів, які відбуваються на фермерських господарствах з метою збереження екологічних умов.

РОЗДІЛ 2. ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

2.1 Природні чинники

Природні умови як чинники розміщення і спеціалізації сільськогосподарського виробництва необхідно розглядати як складові елементи формування природних комплексів, з-поміж яких основними є географічне положення, рельєф місцевості, агрокліматичні умови, водні ресурси, рослинний та ґрунтовий покрив.

Здатність поверхневих четвертинних відкладів до руйнування зумовила особливості рельєфу, значну розчленованість території. Ці показники є визначальними для особливостей використання земельних наділів фермерських господарств (рілля, сіножаті, пасовища, чи багаторічні насадження).

Агрокліматичні ресурси мають значний вплив на сільськогосподарське виробництво. З-поміж них необхідно враховувати суму позитивних та активних температур повітря, тривалість вегетаційного періоду, кількість опадів, насамперед, за період активної вегетації, дати першого та останнього заморозків та приморозків, тривалість безморозного періоду.

Температура повітря та ґрунту як показники ресурсів тепла, визначають процеси, що відбувається у життєдіяльності рослин. Інтенсивність їхнього розвитку та росту, можливість повного дозрівання та рівень урожайності забезпечується саме активними температурами, також не менш важливими є показники волого-забезпечення [41].

Важливим при плануванні сільськогосподарської діяльності є тепловий режим. Розподіл показника суми ефективної температури, що, власне, є сумою пересічної добової температури повітря вище 5°C практично аналогічний до показника розподілу суми температури вище 0°C на рівнинній частині України: від 1600°C на півночі до 2700°C на південному березі Криму. Власне, цей показник із врахуванням кількості днів із середньою добовою температурою повітря +5°C і вище визначають

тривалість вегетаційного періоду. Мінімальна тривалість останнього на північному сході України становить менше 200 днів (пн,- сх. частини Харківської та Сумської області) та в межах 200-210 днів у північній і північно-східній частині по вісі Київ – Донецьк та на півдні Рівненської й півночі Тернопільської та Хмельницької областей. Сума активних температур повітря (пересічно добові температури вище $+10^{\circ}\text{C}$) також зростає з півночі на південь від 2300°C до 3400°C . Virізнюються Українські Карпати із сумою температур менше 2400°C та Закарпатська низовина – понад 3000°C . Кількість днів із середньодобовою температурою повітря $+10^{\circ}\text{C}$ і вище є і визначальним показником тривалості періоду активної вегетації. Найтривалішим цей період є в центральній і південній частині степової і зони України та на Закарпатті – понад 180 днів. У північній і частковій центральній і правобережній частинах України тривалість періоду 1 варіаціює від 150 до 160 днів, а на решті території становить 160-170 днів.

Надзвичайно важливим чинником для розвитку землеробства є кількість опадів за період активної вегетації. Хорологічні особливості вказують на зменшення значення цього показника в рівнинній частині України з північного заходу на південний схід від 380 мм (захід і північний захід) до 220 мм (у сухостеповій підзоні) [32].

Загалом спостерігається загальне зниження родючості ґрунтів через водну та вітрову ерозію (охоплює 32 % земель країни), засолення та осолонцювання (3,2 %), підкислення (9,1 %), забруднення (20 %), підтоплення значних територій (13,2%) тощо. Як наслідок, високі розораності територій країни (53,9 % від її загальної площі та 78,1 % від сільськогосподарських угідь), еродованість сільськогосподарських угідь складає 38,4 % (15,9 млн. га), ріллі – 40 % (12,9 млн. га).

У Луганській області, Донецькій, Херсонській, Миколаївській, Одеській та Кіровоградській областях відсоток еродованої ріллі надзвичайно високий (понад 50) .

Природні умови і ресурси у своїй сукупності є визначальними для формування передумов розвитку тих чи інших сільськогосподарських виробництв [40].

Так, у межах зони мішаних лісів наявні передумови для формування сільськогосподарського виробництва м'ясо-молочного скотарства, льонарства та картоплярства.

У зоні широколистяних лісів - буряківництва, зернового господарства, м'ясо-молочного скотарства та свинарства. На півночі північностепової підзони – зернового господарства, буряківництва, виробництва соняшника, молочно-мясного скотарства та свинарства.

У середньо-степовій підзоні найсприятливіші умови для розвитку зернового господарства, виробництва олійних культур, молочно-мясного скотарства та свинарства.

У південно-степовій підзоні степової зони доцільним є розвиток зернового господарства, виноградарства і садівництва, овочівництва, м'ясо-молочного скотарства, свинарства, вівчарства та птахівництва.

У приміських (субурбанізаційних) зонах перспективне формування тваринницько-продуктових підкомплексів з вирощуванням картоплі, овочів і плодово-ягідних культур.

Виноградарство, плодівництво, овочівництво, м'ясо-молочне скотарство та птахівництво мають сприятливі передумови для розвитку в передгір'ї та гірському районах.

На Передкарпатті є всі передумови для ефективного розвитку м'ясо-молочного скотарства, яке у гірських районах вдало поєднується з пасовищним вівчарством. Орографічні та агро-кліматичні умови Закарпатської низовини є сприятливими для формування виробничо-територіальних господарств землеробсько-тваринницького типу з вирощуванням винограду, плодів, тютюну, овочів, зернових культур, м'ясо-молочним скотарством і вівчарством [41].

2.2 Соціально-економічні чинники

Безпосередній вплив на розвиток фермерського господарства має група соціально-економічних чинників, з-поміж яких визначимо:

- агро-географічне положення;
- демографічну ситуацію в регіонах та трудові ресурси фермерських господарств;
- земельні ресурси та земельний фонд;
- матеріально-технічну базу та інформаційну забезпеченість;
- розмір ринку продовольства, конкурентоспроможність продукції, рівень доходів і суб'єктивні смаки покупців тощо;
- пріоритети державної та регіональної агро-політики.

Під агрогеографічним положенням розуміють відношення досліджуваного регіону, або ж території, до інших, що розташовані поза ним і мають безпосередній вплив на його розвиток, формуючи систему взаємопов'язаних відносин, які базуються на економічних, соціальних та інфраструктурних зв'язках. Вирішальну роль тут матиме швидкість просування продукції до споживача, інвестиційна політика в аграрній сфері, запозичення технологій та інформаційно-сервісних ресурсів як у межах країни, так і за кордоном [41].

Зручність агро-географічного положення фермерських господарств на локальному рівні визначається їхнім розташуванням відносно крупних населених пунктів, транспортних шляхів, закладів виробничої інфраструктури АПК, місць реалізації виробленої сільськогосподарської продукції. До уваги також береться розташування внутрішньогосподарських елементів.

Отже, зручне агро-географічне положення України значною мірою визначає її зовнішні аграрні відносини. Активна роль держави в реалізації моделі транссистем дозволить перетворитись на вагомий торговельного партнера на світовому аграрному ринку. При цьому значна роль відводиться фермерським господарствам, які за певної державної підтримки та кооперації

можуть постати вагомим учасником європейського аграрного ринку. У тому чи іншому регіоні України фермерські господарства послуговуються перевагами і відчувають незручності агро-географічного положення (наприклад, приміського чи периферійного).

Демографічні чинники щодо фермерського укладу є надзвичайно впливовими і багатовекторними. Найперше, певна кількість населення обрала для себе зайнятість у вигляді підприємницької діяльності-фермерства, є його трудовими ресурсами і безпосередньо залучає до виробничих процесів певну кількість найманих працівників.

Населення є важливим елементом формування попиту на сільськогосподарську продукцію, який залежить від самозабезпечення продовольством; рівня зайнятості та грошових доходів; соціального стану; кількості населення і змін в його чисельності та віковій структурі; щільності населення та системи розселення, людності поселень [1].

Демографічно-розселенська та соціальна підсистеми сільської місцевості є визначальними в її розвитку загалом, та фермерського укладу зокрема. Низький рівень соціального розвитку на тлі депопуляції населення створюють відносно кращі умови на початковій стадії формування фермерських господарств, що полягають у виборі земельних ділянок, залученні на правах оренди паїв мешканців, використанні місцевих ресурсів (у т.ч. і матеріально-технічних), залученні дешевої робочої сили тощо. При цьому фермери відчуватимуть низьку купівельну спроможність місцевого населення і значне соціальне навантаження.

Більш розвинуті адміністративні райони зі значно кращою демографічною ситуацією для розвитку фермерства створюють сприятливі передумови для збуту сільськогосподарської продукції, інфраструктурного та транспортного забезпечення, підтримки місцевих органів влади тощо.

Планування і використання трудових ресурсів у господарській діяльності є одним із першочергових завдань кожного власника ферми, що

залежить від форм організації праці, які ґрунтуються на власній ініціативі фермера.

Одним із чинників, що стримує подальший розвиток фермерства України, є недостатнє інформаційне забезпечення. Створені фермерами сайти можуть стати вітриною їхньої продукції, або посередником між ними і покупцями.

Земельні ресурси є невід'ємною частиною фермерського господарства. Незадовільний стан земельних ресурсів може поставити під сумнів будь-яке ведення сільського господарства.

Державна аграрна політика є одним з визначальних чинників розвитку фермерського господарства України, яка формує рушійні сили розвитку сільського господарства і забезпечення його конкурентоздатності. Створення на державному рівні умов для формування сприятливого середовища комплексного розвитку сільської місцевості. Покращення якості державних аграрних програм та їхня доступність для невеликих фермерських господарств [15].

Матеріально-технічна база є вагомим чинником для створення і організації робити будь-якого фермерського господарства. Від покращення матеріально-технічної бази напряду залежить зростання і збільшення фермерського господарства. Незадовільне фінансове становище є однією з вагомих причин занепаду фермерства та серйозною перешкодою удосконалення матеріально-технічного забезпечення.

На державному рівні намагаються зупинити демеханізацію сільського господарства шляхом дотаційного фінансування для стимулювання капіталовкладень у матеріально-технічну базу, але його ефективність залишається низькою. Окрім того, державна податкова політика, намагаючись захистити національного виробника сільськогосподарської техніки, створює значні перешкоди для її імпорту, що стає додатковою перепоною на шляху механізації сільського господарства. Адже існують

підприємства, що виробляють і продають сільськогосподарську техніку, яка доступна для фермерів із середнім рівнем прибутків.

Сутність загальнодержавних програм полягає у дотаційному фінансуванні придбання сільськогосподарської техніки українського виробництва. Проте вона є дорожчою та менш пристосованою для потреб фермерських господарств із невеликими наділами, ніж імпортна техніка (навіть уживана).

Очевидною є потреба в знятті перешкод на імпорт і продаж нової та вживаної сільськогосподарської техніки та припиненні централізованих закупівель сільськогосподарської техніки через державні структури і практики її розподілу з-поміж «обраних» сільськогосподарських виробників.

2.3 Земельний фонд України та його вплив на розвиток фермерських господарств

Земельний фонд України є найбільшим серед країн Європи, а за якісним складом ґрунтів та біопродуктивністю угідь Україна є однією з найбагатших держав світу. При цьому слід зауважити, що господарська освоєність території становить 92%, а сільськогосподарська освоєність земель в цілому перевищує 70% і є однією з найвищих у світі. Питома вага орних земель складає 56,9% [2].

Земельний фонд України становить 60,35 млн га [31], що складає 5,7 % території Європи та 0,5 % площі земної кулі. Земельні ресурси України характеризуються високим біопродуктивним потенціалом, в структурі якого переважають родючі ґрунти чорноземного типу – 60,2 % від площі орних земель [2, с. 24], що становить близько 7 % світових запасів.

Згідно із Земельним Кодексом, прийнятим 25 жовтня 2001 р., усі землі України за основним цільовим призначенням поділяються на такі категорії [9]:

- 1) землі сільськогосподарського призначення;

- 2) землі житлової та громадської забудови;
- 3) землі природно-заповідного та іншого природо-охоронного призначення;
- 4) землі оздоровчого призначення;
- 5) землі рекреаційного призначення;
- 6) землі історико-культурного призначення;
- 7) землі лісового фонду;
- 8) землі водного фонду;
- 9) землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

Земельні ресурси, при використанні яких формується близько 95 % обсягу продовольчого фонду і 70 % фонду товарів споживання по праву вважається первинним фактором виробництва, фундаментом економіки України. У цьому зв'язку рівень і раціональність використання землі визначатимуть у значній мірі і рівень економічного розвитку держави [2].

За підрахунками експертів, за раціональної структури землекористування та відповідного наукового і ресурсного забезпечення, вона здатна забезпечити продуктами харчування від 140 до 180 млн осіб на рік [20]. Та на сьогодні, Україна не може забезпечити власні потреби в продовольстві, незважаючи на те, що сільське господарство є однією з провідних галузей економіки. Урожайність основних видів сільськогосподарських культур у нашій державі у 2, а то й в 4 рази нижча, ніж у європейських країнах, земельно-ресурсний потенціал яких поступається нашому. Виробництво валової продукції сільського господарства в Україні в розрахунку на один гектар сільськогосподарських угідь становить 270 євро, тоді як у європейських країнах – понад 2 тис. євро, що свідчить про низьку культуру вітчизняного землеробства.

В Україні переважає екстенсивне ведення землеробства, тобто збільшення частки ріллі для нарощування виробництва. Такий підхід зумовлений традиціями радянських часів. Це стало причиною великої

розораності земель. Станом на 1 січня 1990 р., було розорано 80 % сільськогосподарських угідь [31]. І хоч даний показник знизився за останні роки та він значно перевищує аналогічний показник інших країн світу.

Отже, однією з проблем у сфері земельних ресурсів і землекористування в Україні є неефективний розподіл наявного земельного фонду за цільовим призначенням.

Дисбаланс між площами окремих категорій земель зумовлює надмірне антропогенне та техногенне навантаження на землю, що призводить до порушення якісного та екологічного стану ґрунтів.

Аналіз екологічної стабільності землекористування, який виконали А.М. Третяк і Д.І. Бамбідра шляхом розрахунку коефіцієнта екологічної стабільності, показав, що Україна є стабільно нестійкою (коефіцієнт екологічної стабільності менший ніж 0,33). За екологічного стабільно-нестійкого землекористування він змінюється у межах 0,34-0,35, за середньостабільного – 0,51-0,66, за стабільного – більше 0,67) [2].

Особливої актуальності на сучасному етапі набула проблема зниження ефективності використання продуктивних земель, про що свідчать такі факти [30]:

- якщо в 1997 р. засівали 97 % орних земель, то в 2005 р. – лише 80,2 %;
- починаючи з 2003 р., не обробляється більше 10 % орних земель;
- на відносно стабільних площах значної частини ріллі (46,2 %) висівають зернові та зернобобові культури, необґрунтовано зростають посівні площі соняшника, що виснажує ґрунти, приводить до їх деградації;
- значні площі займають просапні культури, які за недотримання умов контурно-меліоративної організації території, спричинюють розвиток ерозійних процесів;
- близько 1,5 млн га сільськогосподарських земель безпідставно змінили своє цільове призначення тощо. Разом усі ці проблеми

призвели до катастрофічного зниження родючості ґрунтів, що створює загрозу продовольчій та екологічній безпеці держави.

Причинами, що погіршують екологічну ситуацію є водна та вітрова ерозія та деградація. Щорічно згубної дії ерозії зазнає близько 36 % земель, деградації – до 60 % чорноземів. Змив гумусу та незбалансоване внесення органічних і мінеральних добрив спричиняють втрати продуктивності ґрунтів [2].

Виявлені проблеми, можна вирішити, вдосконаливши систему державного регулювання земельних відносин. Для цього необхідно вжити комплекс заходів, які будуть спрямовані на зниження розораності сільськогосподарських земель та розроблення економіко-екологічного механізму землекористування.

РОЗДІЛ. 3 ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

3.1. Загальна характеристика та класифікація фермерських господарств України

Станом на 1 січня 2018 року в Україні налічувалося 33 164 фермерських господарств, тоді як на аналогічний період минулого року їх було 34 137. Тобто, протягом 2017 року кількість фермерських господарств в нашій країні зменшилась на 973 [31]. Таке зменшення пов'язано здебільшого з укрупненням фермерських підприємств (Додаток А).

Найбільше фермерських господарств у 2018 р. зареєстровано на території Одеської області 3650 одиниць. Значна кількість фермерських господарств у Миколаївській області – 3252 одиниць та Дніпропетровської області – 3145 фермерське господарства (рис. 3.1).

Рис. 3.1 Розподіл фермерських господарств України за адміністративними областями, 2018 р. (розраховано автором за даними джерела 31)

За останні роки середня площа сільськогосподарських угідь, що припадає на одне фермерське господарство коливається по рокам і в 2018р. становила 141,9 га, в тому числі ріллі – 138,1га. У динаміці спостерігається тенденція незначного зменшення розмірів земельних площ, наданих фермерським господарствам, проте в 2018р. вони практично досягли рівня 2014р (Додаток Б).

Щодо розмірів сільськогосподарських угідь фермерські господарства поділяють на чотири групи: дрібні й малі – до 100 га; середні 100,1 – 500 га; великі 500,1 – 3000 га; особливо великі – більше 3000 га.

Найбільше сільськогосподарських угідь зайнятих фермерськими господарствами знаходиться в Одеській, Кіровоградській та Дніпропетровській областях. Найменше – в Житомирській, Рівненській, Волинській, Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській, Чернівецькій, Закарпатській. Такий розподіл зумовлений сільськогосподарською спеціалізацією Південного регіону України та особливостями соціального розвитку Західного регіону. Значна частка населення західних областей України виїжджає на роботу закордон. А гірський рельєф Карпатського регіону сприяє розвитку тваринництва (рис. 3.2).

Аналізуючи загальну структуру виробництва валової продукції сільського господарства можемо зауважити, що частка фермерських господарств залишається незначною (Додаток В). Основний обсяг сільськогосподарської продукції фермерських господарств генерується в галузі рослинництва, в 2018р. – 94,0 %. Тваринництво залишається непривабливим через збитковість більшості видів продукції. Дана тенденція практично є незмінною протягом п'ятирічного періоду.

Серед основних культур рослинництва найбільше фермерськими господарствами виробляється зернових та зернобобових (пшениці – 17,3%, проса – 17,3%, зернобобові – 16,9%, соняшнику, сої та ріпаку – 19,8%, 16,9% та 20,5% відповідно) (Додаток Г).

На фермах серед тварин здебільшого розводять птахів та свиней. В 2018 році кількість птахів вирощених фермерськими господарствами становила 4039,1 тис., овець і кіз – 43,8 тис., свиней – 255,4 тис., великої рогатої худоби – 106,3 тис (Додаток Д).

Виробництво м'яса фермерськими господарствами у 2018 році становило 60,0 тис. тонн, або 2,5 відсотка від всього виробництва м'яса всіма категоріями господарств, молока - 201,8 тис. тонн (2,0 %), яєць – 117,2 млн. штук (0,7 %), вовни - 57 тонн (3,0 %), меду - 120 тонн (0,2 %) (Додатки Е-Ж).

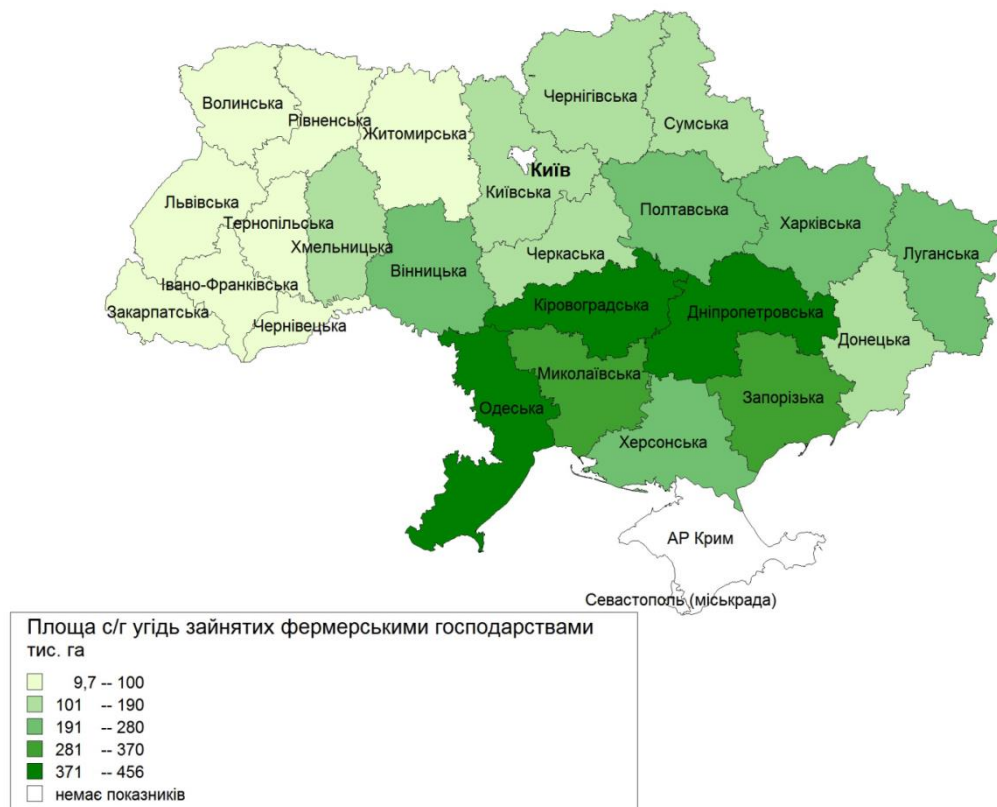

Рис. 3.2 Сільськогосподарські угіддя, зайняті фермерськими господарствами по адміністративних областях, 2018 р., тис. га (розраховано автором за даними джерела 31)

У суспільно-географічних дослідженнях, з метою оцінки функціонування фермерських господарств та розроблення їх перспектив розвитку, доцільно застосовувати методи класифікації – систематику об'єктів за кількісними ознаками.

На сьогоднішній день існують різні типи і види фермерських господарств.

Так, Мохненко А.С. [44] пропонує здійснювати класифікацію фермерських формувань за наступними ознаками: спеціалізація, залучення найманої праці, землезабезпечення і землекористування.

З огляду на рівень спеціалізації, фермерські господарства можна розподілити на монокультурні (однопрофільні) і багатогалузеві (спеціалізуються на виробництві 2–3 і більше видів сільськогосподарської продукції).

За другою ознакою фермерські господарства поділяються на ті, що застосовують найману працю і господарства без залучення найманої праці. Сучасні моделі аграрної економіки не передбачають широкого залучення найманої праці. В аграрному секторі фермери, що застосовують найману працю, в більшості випадків, самі приймають участь у безпосередньому виробничому процесі, тобто є не лише менеджерами.

За критерієм землеволодіння і землекористування фермерські формування можна розділити на три групи: фермер-власник земельного наділу, який використовується у виробництві; фермер-орендар з повною орендою земельних часток; фермер-власник з частковою орендою землі.

Ю. Баландін [44] вважає, що при оцінці функціонування фермерських формувань важливого значення набуває їх класифікація за організаційними формами ведення виробництва. Виходячи з цього він запропонував наступні типи господарств:

- сімейні господарства, голови яких разом із своїми сім'ями управляють всією діяльністю, здійснюють капіталовкладення та отримують прибуток, в основному, як результат від застосування власної праці й праці членів всієї сім'ї;

- міжсімейні (спільні) господарства, які утворюються шляхом об'єднання земельних ділянок і капіталу двох або більше господарів для здійснення підприємницької діяльності в більших обсягах;

– малі кооперативи сімейних господарств, майно яких формується на правах спільної власності, а управління здійснюються виборною особою, звільненою чи не звільненою від основної роботи в кооперативі.

В.П. Горьовий і С.В. Тимчук [44] запропонували наступну класифікаційну схему. В залежності від типу організації виробництва фермерські господарства поділяються на такі категорії:

– сімейні (один двір), власники яких разом із своїми сім'ями займаються господарською діяльністю, вкладають необхідні засоби і виконують всі виробничі операції;

– сумісні, утворені із декількох сімей рідних або шляхом об'єднання власності двох і більше осіб.

У свою чергу типи фермерських господарств діляться на групи із такими ознаками:

– перша група – у сім'ї власником є її глава; наявність у сім'ї дольової власності; дольова участь у власності господарств (у спільних господарствах);

– друга група — проста сімейна оренда, складна оренда (у двох і більше землевласників), приватне володіння землею.

За способом управління автори виділяють такі основні форми фермерських господарств:

1) прості сімейні фермерські господарства (створені зазвичай на невеликій земельній площі, переважно, моноспеціалізовані);

2) приватно-орендні (створені на базі великих КСП колишніми керівниками, функціонують у формі агрофірм, товариств тощо, переважно поліспеціалізовані);

3) об'єднання фермерів (за типом складної оренди функціонують у вигляді товариств, бувають як моно, так і поліспеціалізовані).

М.М. Бабич [22] пропонує класифікувати фермерські господарства України в трьох аспектах: організаційно-економічному, соціально-економічному, організаційно-правовому (табл. 3.1).

Таблиця 3.1.

Класифікація фермерських господарств України

Класифікаційна ознака	Типи фермерських господарств
<i>Організаційно-економічний аспект</i>	
1. Розміри землекористування а) дрібні б) середні в) великі	
2. Рівень спеціалізації а) коефіцієнт спеціалізації $\leq 0,50$ б) коефіцієнт спеціалізації $\geq 0,51$	а) багатогалузеві б) однопрофільні
3. Кооперування: а) входять в кооператив б) не входять в кооператив	
<i>Соціально-економічний аспект</i>	
1. Використання найманої праці	
а) не залучають найманих працівників	а) трудові
б) залучають найманих працівників	б) капіталістичні
2. Рівень товарності: а) коефіцієнт товарності $\leq 0,50$ б) коефіцієнт товарності $\geq 0,51$	а) низькотоварні б) високотоварні
<i>Організаційно-правовий аспект</i>	
1. Форма власності на засоби виробництва а) усі засоби виробництва у приватній власності б) частина засобів виробництва орендована в) усі засоби виробництва орендовані	а) приватні б) приватно-орендні в) орендні
2. Принцип створення: а) одним громадянином б) кількома громадянами	а) приватні б) приватно-орендні
3. Основні моделі створення: а) на основі особистих селянських господарств б) в результаті реформування колективних сільськогосподарських підприємств в) шляхом виходу із КСП з майновими та земельними паями г) шляхом придбання майна або земельних ділянок	

Наведена класифікація дозволяє більш об'єктивно досліджувати і оцінювати розвиток фермерських господарств в Україні.

На основі вищезазначених досліджень пропонуємо SWOT–аналіз діяльності фермерських господарств регіонів України (табл. 3.2).

Таблиця 3.2.

SWOT–аналіз діяльності фермерських господарств регіонів України

Сильні сторони:	Слабкі сторони:
Забезпечення трудовими ресурсами Розширений асортимент продукції Рентабельне виробництво Достатня сировинна база Сприятливі природно-кліматичні умови Невисокий рівень конкуренції Достатня кількість земельних ресурсів	Недостатній рівень матеріально-технічної бази Не розвинута маркетингова політика Негативні демографічні зміни Високі кредитні ставки
Можливості:	Загрози:
Підвищення рівня інвестиційної діяльності Об'єднання фермерських господарств у кооперативи Удосконалення форм обліку залежно від спеціалізації, структури виробництва, збуту продукції Формування фінансового та кредитного обслуговування	Відсутність програм стратегій розвитку фермерських господарств в умовах ринку Недосконалість оподаткування та довгострокового кредитування Недостатньо коштів для погашення кредитів та кредиторської заборгованості

З результатів аналізу видно, що Україна має усі умови для розвитку фермерства: земельні та трудові ресурси, сприятливі природно-кліматичні умови. Та гальмування інтенсивного розвитку фермерських підприємств, на нашу думку, відбувається через відсутність регуляторної політики держави в цій сфері.

3.2 Територіальна спеціалізація виробництва видів сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами

Для визначення територіальних відмінностей у виробництві сільськогосподарської продукції рослинництва і тваринництва фермерськими господарствами, нами було здійснено кластерний аналіз регіонів України за такими показниками:

- виробництво продукції рослинництва: культури зернові та зерно-бобові, буряк цукровий фабричний, соняшник, картопля, культури овочеві, культури плодові та ягідні (рис.3.3);

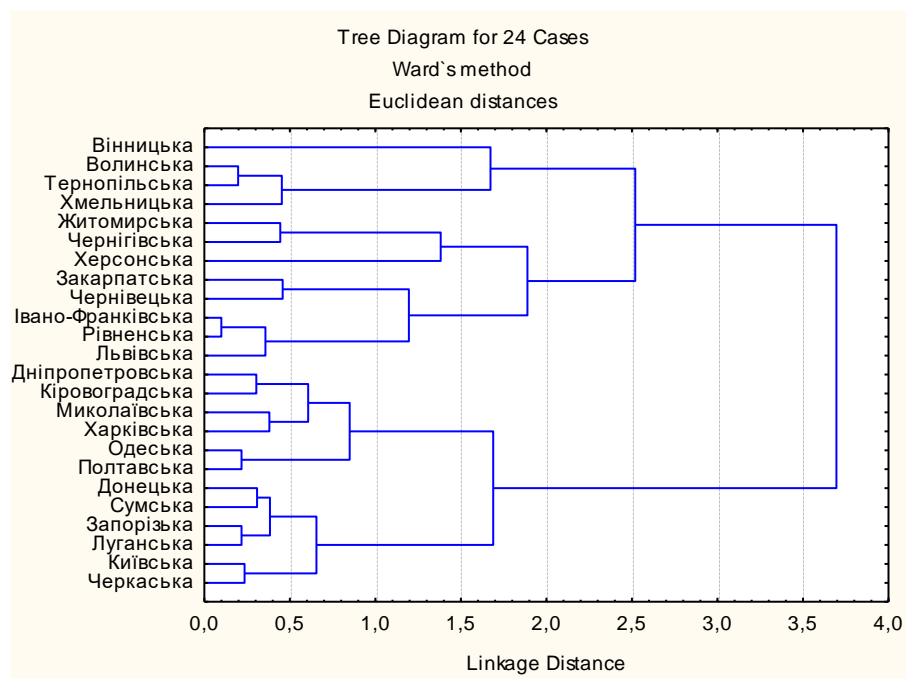

Рис. 3.3. Дендрограма кластеризації регіонів України за спеціалізацією у виробництві продукції рослинництва

- виробництво продукції тваринництва: м'ясо у забійній масі, молоко, яйця, вовна (рис.3.4).

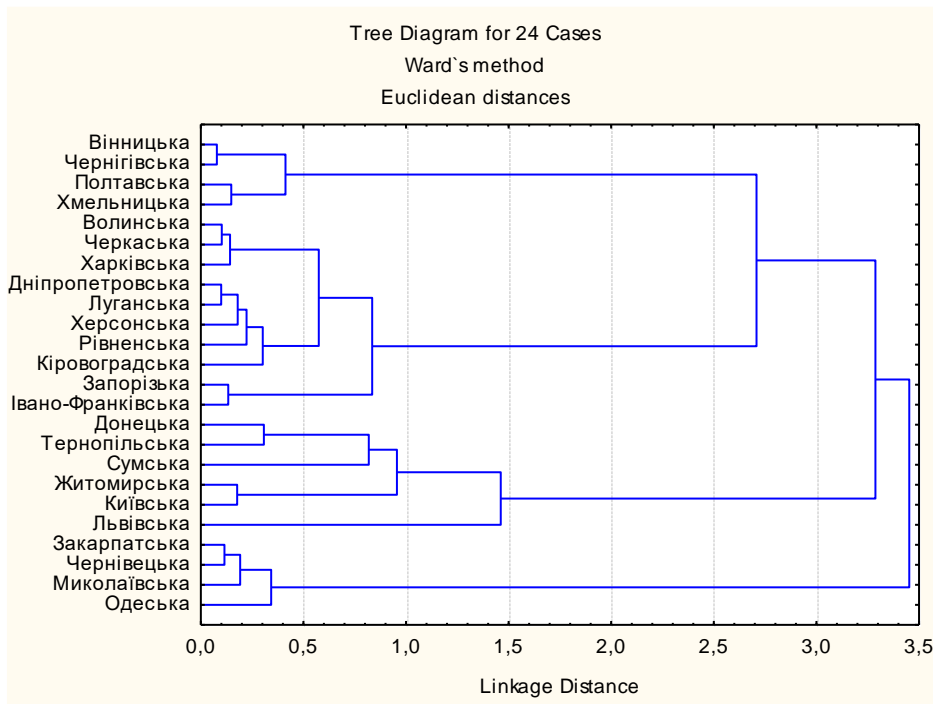

Рис. 3.4. Дендрограма кластеризації регіонів України за спеціалізацією у виробництві продукції тваринництва

Таким чином можемо виділити 8 кластерів регіонів України за спеціалізацією у виробництві продукції рослинництва (рис.3.5).

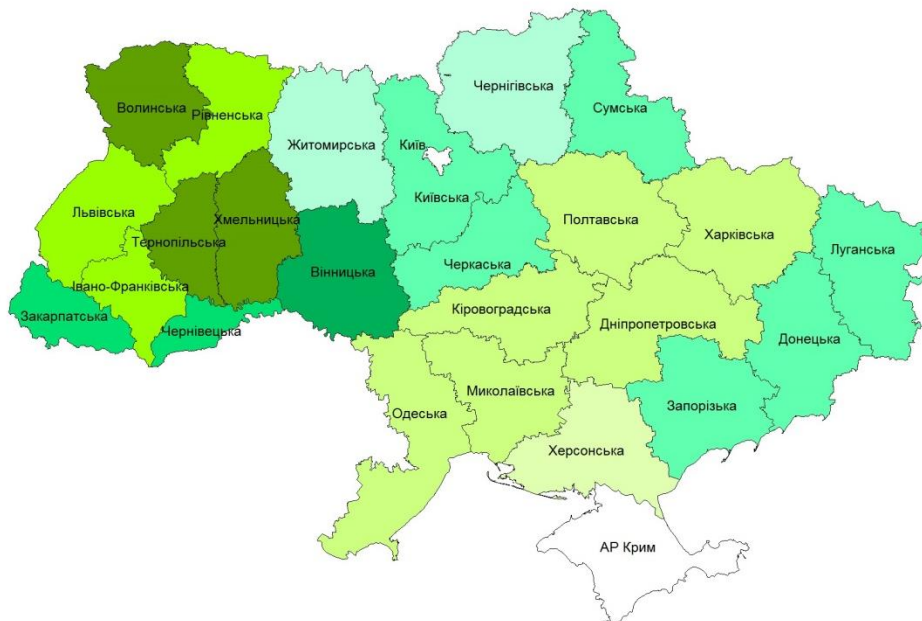

Рис. 3.5. Кластери регіонів України за виробництво продукції рослинництва фермерськими господарствами України.

1-й кластер (області з високими показниками виробництва зернових, зернобобових та соняшника і незначним виробництвом цукрового буряка,

картоплі, овочевих, плодових та ягідних культур) – Полтавська, Одеська, Харківська, Миколаївська, Кіровоградська, Дніпропетровська області.

2-й кластер (області з середніми показниками виробництва зернових, зернобобових та соняшника і незначним виробництвом цукрового буряка, картоплі, овочевих, плодових та ягідних культур) – Черкаська, Київська, Луганська, Запорізька, Сумська та Донецька області.

3-й кластер (області з показниками виробництва зернових, зернобобових, соняшника, цукрового буряка, картоплі, овочевих та плодово-ягідних культур нижче середнього) – Львівська, Рівненська, Івано-Франківська області.

4-й кластер (області з високими показниками виробництва плодових та ягідних культур та найменшими показниками зернових та зернобобових) – Чернівецька, Закарпатська області.

5-й кластер (області з найвищими показниками виробництва картоплі) – Чернігівська, Житомирська області.

6-й кластер (області з найвищими показниками виробництва цукрового буряку) – Хмельницька, Тернопільська, Волинська області.

7-й кластер (області з найвищими показниками виробництва зернових, зернобобових, цукрового буряку, плодових та ягідних культур) – Вінницька область.

8-й кластер (області з найвищим показником виробництва овочевих культур) – Херсонська область.

Проаналізувавши кластери, можемо зауважити, що такий розподіл виробництва сільськогосподарської продукції рослинництва фермерськими господарствами напряму залежить від природніх умов сформованих в регіонах України. Так в південних та центральних областях вирощують здебільшого зернові, зернобобові культури, соняшник, овочі і фрукти.

На півночі України фермери саджають картоплю, зокрема найбільше на Житомирщині та Чернігівщині. В Тернопільській, Хмельницькій та Волинській областях спеціалізуються на виробництві цукрового буряку.

Плодово-ягідні культури вирощують в Вінницькій, Чернівецькій та Закарпатській областях.

Щодо продукції тваринництва, то тут теж утворились 8 кластерів, які визначають спеціалізацію регіонів (рис.3.6).

1-й кластер (області з найвищим показником виробництва вовни) – Одеська, Миколаївська, Чернівецька, Закарпатська області

2-й кластер (області з найвищим показником виробництва м'яса та значними показниками виробництва молока, яєць, вовни) – Львівська область

3-й кластер – (області з середніми показниками виробництва молока і яєць та незначним виробництвом м'яса) Київська, Житомирська області.

4-й кластер – (області з найвищими показниками виробництва яєць) Сумська, Тернопільська, Донецька області.

5-й кластер – (області із середнім показником виробництва вовни та незначними показниками виробництва м'ясо-молочної продукції та яєць) Івано-Франківська, Запорізька області.

6-й кластер – (області з низькими показниками виробництва продукції тваринництва) Кіровоградська, Рівненська, Херсонська, Луганська, Дніпропетровська області.

7-й кластер – (області з середніми показниками виробництва молока) Харківська, Черкаська, Волинська області.

8-й кластер – (області з найвищими показниками виробництва молока) Хмельницька, Полтавська, Вінницька, Чернігівська області.

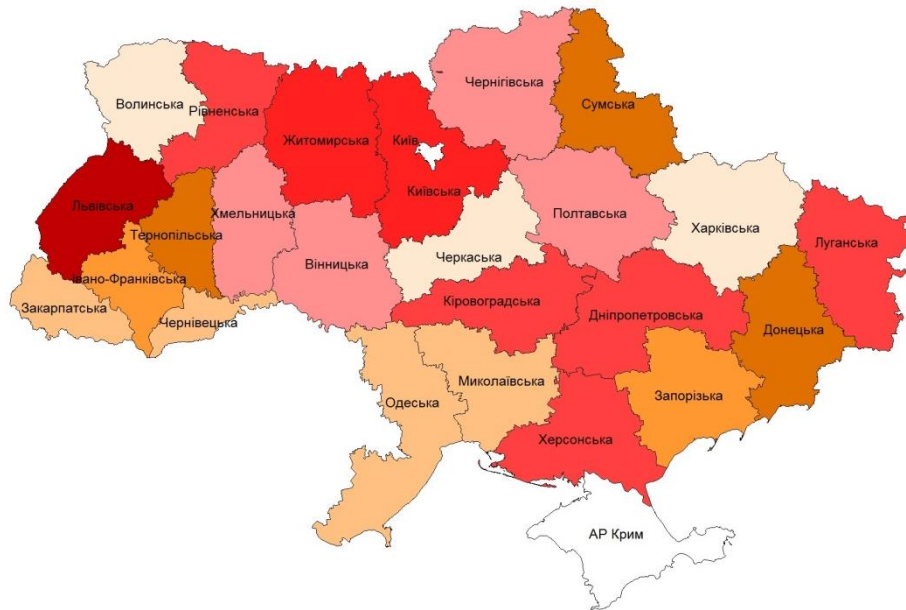

Рис. 3.6. Кластери регіонів України за виробництво продукції тваринництва фермерськими господарствами України.

Така спеціалізація регіонів України зумовлена як природними умовами, що впливають на розвиток сільського господарства, так і специфічною формою господарювання у фермерських господарствах. Якщо ж вирощування рослин безпосередньо пов'язане з кліматичними умовами, то розміщення ферм для тварин залежить здебільшого від наявності території для їх розведення та бажання власника займатись тим чи іншим видом сільськогосподарської діяльності.

3.3 Основні напрями подальшого розвитку фермерського господарства України

Проаналізувавши вищенаведене, можемо визначити основні проблеми розвитку фермерського господарства в Україні.

До них можна віднести [33]:

- недостатня кількість земель для ведення фермерського господарства в деяких регіонах України (Західному);

- виділення недостатніх розмірів земельних наділів для ведення ефективного господарювання;
- відсутність державного контролю за виконанням сівозмін та впорядкуванням угідь;
- слабка державна підтримка фермерства в питаннях надавання кредитів;
- нерегульованість ринку збуту продукції аграрного сектора;
- диспропорція цін на продукцію рослинництва і тваринництва;
- відсутність необхідної величини стартового капіталу для створення фермерського господарства;
- слабка матеріально-технічна база фермерських господарств;
- брак коштів для закупівлі поголів'я худоби, насіння, мінеральних добрив, засобів догляду за рослинами, необхідної техніки для механізації виробничого процесу і т. п.;
- несвоєчасні розрахунки заготівельних організацій;
- недосконалість механізму довгострокового кредитування та оподаткування фермерських господарств;
- утруднений процес оформлення документів дрібному фермеру для отримання державної допомоги;
- відсутність розфасовки насіння, гербіцидів та інших матеріалів дрібними партіями або їх значна дороговизна;
- нерозвиненість орендних відносини;
- низьке та неефективне інформаційно-консультаційне забезпечення фермерів;
- відсутність маркетингової стратегії просування фермерства на державному рівні.

Сьогодні, на фермерську діяльність в Україні впливає багато чинників, до основних можна віднести: недосконалість законодавчої бази; слабку підтримку влади на державному та регіональному рівнях; недостатній розвиток інфраструктури збуту, переробки і зберігання готової продукції;

недостатність методичного забезпечення організаційно-економічної діяльності фермерських господарств [36].

Подальший розвиток фермерських господарств доцільно проводити в таких напрямках:

- формування власного ринку збуту продукції;
- впровадження інноваційних технологій виробництва сільськогосподарської продукції;
- реалізація інвестиційних проектів із придбання сільськогосподарської техніки на умовах лізингу;
- спрямування частини інвестицій на розвиток технологічної та виробничої інфраструктури;
- створення добровільних об'єднань фермерських господарств;
- збільшення обсягів прямого інвестування фермерських господарств за рахунок власних коштів і позик;
- забезпечити дотації на впровадження новацій у сільськогосподарському виробництві екологічно чистої продукції та її переробки на місцях.

Розглянувши сучасний стан діяльності фермерських господарств, можна вважати, що в Україні відбулося становлення фермерського сектору і має місце певний його розвиток. Подальший розвиток функціонуючих фермерських господарств визначається їхньою конкурентоспроможністю.

ВИСНОВКИ

Під час написання магістерської роботи нами було досліджено загальний стан розвитку фермерства в Україні, визначено його основні показники та проведено аналіз регіонального розвитку фермерських господарств.

Було виявлено, що найбільш розвинене фермерство в південних та центральних областях України. Що стосується Західного регіону, то тут показники діяльності фермерських господарств набагато менші. Це пов'язано з малоземеллям Карпатського регіону та міграційним відтоком населення закордон.

Проте важливо зазначити, що в Україні є всі передумови для формування конкурентоспроможної фермерської діяльності. Це і значна кількість земель, сприятливі природні умови, достатня кількість трудових ресурсів. Проте регуляторна політика держави в цій сфері здійснюється недостатньо, а в деяких областях і зовсім відсутня.

Зараз розвиток фермерства вийшов на засновницькі позиції господарювання на селі та проявляється в усіх основних галузях сільськогосподарського виробництва. Разом з тим, незважаючи на вагомі позиції фермерів у регіональному виробництві певних видів сільськогосподарської продукції, їх внесок у ринок продовольства залишається незначним, а становище – скрутним.

Важливим кроком для розвитку фермерства в Україні є саме державна підтримка, особливого малого бізнесу. Це дасть можливість вирішити не лише проблему безробіття в країні, а й покращить стан національної економіки, за рахунок експорту якісних, органічних харчових продуктів.

Нехтування проблемами фермерів на загальнодержавному та регіональному рівнях, сумнівні переваги від запровадження ринку земель (з позиції фермерів) та інше можуть призвести до занепаду фермерства в Україні.

Однозначно оцінити наслідки реформування в аграрній сфері України досить проблематично, як і передбачити місце фермерських господарств в організаційно-функціональній структурі майбутнього сільського господарства.

Дискусійними питаннями є оптимальна кількість фермерських господарств та розміри площ їх землекористування. Водночас зауважимо, що відбувається процес укрупнення (об'єднання) дрібноземельних фермерських господарств. Питання оптимальних розмірів фермерських господарств, крім традиційного виробничого напрямку та природно-географічних умов, залежить і від сприяння органів влади, матеріально-технічного забезпечення, фінансових можливостей тощо. Також дискусійним є питання стосовно запровадження ринку земель: воно може стати рушійною силою зародження нового етапу розвитку чи нового періоду занепаду фермерства в Україні.

Ці та інші проблеми розвитку фермерства в Україні з позицій суспільної географії й надалі залишаються актуальними і потребують поглиблених досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск 5) / За ред. П.Т. Каблука та ін. - К.: ІАЕ УААН, 2012. - 647 с.
2. Боклаг В.А., Александрова Н.Б. Оптимізація структури земельного фонду в системі державного управління земельними ресурсами України. Держава та регіони. Сер.:Державне управління, 2013. № 2 (42). С. 43–47.
3. Горпинюк І. Фермерство - це просто // Агробізнес сьогодні. – 2014. – № 9. – С. 8-9.
4. Джерела фінансового забезпечення розвитку малих фермерських господарств / О.В. Гривківська, І.В. Хлівна // Актуал. пробл. економіки. – 2014. – № 7. – С. 154-163.
5. Ефективність використання ресурсного потенціалу в умовах сталого розвитку сільського господарства / Ред.: В.П. Мартянов. - Х., 2017. - 349 с.
6. Ефективність підприємницької діяльності фермерських господарств: Моногр. / Л.О. Мармуль, О.Л. Гальцова. – К.: ННЦ «Ін-т аграр. економіки», 2016. – 204 с.
7. Ефективність фермерських господарств лісостепової зони України / В.П. Горьовий. – К.: ННЦ «Ін-т аграр. економіки», 2007. – 64 с.
8. Забезпечення конкурентоспроможності і економічного зростання в регіональному АПК: Моногр. / Т.В. Апостолова, І.Д. Бурковський, Я.В. Бунзяк, О.М. Вишневська, М.В. Дубініна. – Миколаїв: Миколаїв. держ. аграр. ун-т, 2015. – 440 с.
9. Земельний кодекс України.–Х.: Вид-во ТОВ „Одісей”, 2001. 112с.
10. Колокольчикова І.В. Ринкові фактори підвищення ефективності селянських (фермерських) господарств // Схід. – 2013. – № 2 (52). – С. 33-36.

11. Копитко В.І. Особливості розвитку фермерських господарств у західному регіоні України// Економіка АПК. – 2012. – № 12. – С. 49-54.
12. Кропивко М.М. Розвиток матеріально-технічної бази селянських (фермерських) господарств // Економіка АПК. – 2013. – №1. – С 69-75.
13. Малахай Г. А. Форми та методи оцінки результативності бюджетування фермерських господарств / Г. А. Малахай // Економіка: проблеми теорії та практики. Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2014. – Т. IV. Вип. 218. – С. 1075-1085.
14. Маркетинг в АПК України в умовах глобалізації: монографія / О.О. Єранкін. – К. : КНЕУ, 2014. – 419 с.
15. Махортов Ю.О., Дмитренко В.Л. Сучасний стан і перспективи розвитку фермерства в Україні // Вісник аграрної науки. – 2013. - № 6. – С 73-76.
16. Михасюк І. Розвиток приватних агроформувань і подолання аграрної кризи// Економіка України. – 2014. – № 8. – С 62-65.
17. Наказ Державного комітету України по земельних ресурсах від 23.07.2010 № 548 «Про затвердження Класифікації цільового призначення земель». Офіційний вісник України від 15.11.2010 № 85.
18. Обслуговуючі кооперативи як організаційна структура ринкового типу / М.Г. Тютюнник // Вісн. Полтав. держ. с.-г. ін-ту. – 2011. – N 5-6.
19. Організаційно-економічні основи розвитку фермерських господарств: монографія / А.М. Артеменко. – К.: Ін-т аграр. економіки, 2015. – 270 с.
20. Організаційно-правові питання аграрної реформи в Україні: Моногр. / В.І. Семчик, П.Ф. Кулинич, О.О. Погрібний, Т.П. Проценко, В.А. Сонюк, О.А. Поліводський, А.І. Берлач; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. – К., 2013. – 279 с.
21. Організація і функціонування фермерських господарств: Навч. посіб. / П.К. Бечко, А.Ф. Бурик, І.А. Бутило, О.М. Геркіял, З.М. Грицаєнко,

Б.С. Гузар, В.О. Єщенко, Н.І. Загребельна, Т.Е. Кучеренко; Уман. с.-г. акад. – К.: Нічлава, 2011. – 179 с.

22. Організація селянських (фермерських) господарств / М.Г. Лобас, А.В. Македонський, Д.Є. Беляєв, О.В. Грищенко. – К.: Агроінком, 2008. – 283 с.

23. Основи підприємницької діяльності та агробізнесу / І.М. Брюховецький, І.О. Нагорний, І.М. Пономаренко, Г.М. Головка, О.М. Ковбаса, В.А. Єфанов, С.М. Мороз, В.О. Сергієнко, Н.М. Пономаренко, В.М. Михайлов; Ред.: І.М. Брюховецький. – Суми: Обл. друк.: Вид-во «Козац. вал», 2011. – 473 с.

24. Оцінка експортних можливостей агропродовольчого комплексу України / В. Нелеп // Економіка України. – 2014. – № 9. – С. 54-63.

25. Плєсняєва СМ. Ефективність формування фермерських господарств // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2013. – № 4. – С 161-165.

26. Правові засади інноваційного розвитку в сільському господарстві України: монографія / В. І. Семчик, Ю. Л. Бошицький, Д. В. Бусуйок, О. В. Гафурова, В. М. Єрмоленко; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, Київ. ун-т права. – К.: Юрид. думка, 2014. – 455

27. Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки України в умовах глобальних викликів: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 23 – 24 квітня 2020 р.) / відп. ред. М.М. Ільчук. – К.: НУБіП України, 2020. – 105 с.

28. Розвиток фермерства та ОСГ України в системі світового сільського господарства: монографія / Ю. Є. Кирилов, І. В. Осадчук; ДВНЗ «Херсон. держ. аграр. ун-т». – Херсон: Грінь Д.С., 2014. – 299 с.

29. Савка М. В. Організаційно-економічне обґрунтування розвитку фермерських господарств у регіоні : 051 – економіка / Савка М. В. – Івано-Франківськ, 2020. – 243 с.

30. Семеряк, Ю. А. "Земельний фонд України та його використання « Науковий вісник НЛТУ України 21.2 (2011).
31. Статистичний щорічник України за 2014 р./ За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Вид-во «Консультант», 2015. – 596 с.
32. Сільське господарство України 2018. // Державна служба статистики України. – 2019. – С. 235.
33. Сучасний стан і перспективи розвитку фермерства в Україні / Ю.О. Махортов, В.Л. Дмитренко // Вісн. аграр. науки. – 2013. – № 6. – С. 73-76.
34. Ткаченко В.Г., Наумов Ю.Ф. Ефективність господарювання в пореформенний період у сільському господарстві Луганської області // Економіка АПК . – 2013. - № 7. – С. 3-7.
35. Трегобчук В.М. Відтворення та ефективне використання ресурсного потенціалу АПК (теоретичні і практичні аспекти) / Інститут економіки НАН України. – К., 2013. – 260 с
36. Фермерські господарства: стан, проблеми та стратегії розвитку / В.В. Липчук, Л.Б. Гнатишин, О. М. Кордоба. – Львів, 2015. – 136 с
37. Шпичак О.М., Саблук П.Т., Ситник В.П., Ніколаєва З.П., Білаш В.П. Ціни, витрати, прибутки агровиробництва та інфраструктура продовольчих ринків України/ О.М. Шпичак (ред.). – К.: Либідь, 2011. – 585 с.
38. Шуткевич О.В. Досвід ефективності виробництва в аграрному секторі США // Вісник аграрної науки Причорномор'я.–Вип.5 (14).–2011.– С. 132-135.
39. Шуткевич О.В. Досвід Німеччини в реформуванні аграрного сектора економіки та можливості його застосування в Україні» // Вісник Державної агроекологічної академії України, Спец. випуск, жовтень 2013. – С.296-298.

40. Географія аграрно-промислового комплексу / Н.І. Мезенцева, О.М. Трусій : навч.-метод. посіб. - К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2016. – 91 с.
41. Географія агропромислових комплексів: Навч.посібник/ М.Д. Пістун, В.О. Гуцал, Н.І. Провотар. – К.:Либідь, 1997. – 200 с.
42. Горьовий В.П. Тимчук С.В. Менеджмент фермерських господарств: навч.посіб. за ред. В.П. Горьового – К.: Центр учбової літератури», 2014. – 366 с.
43. Геопросторова організація фермерського укладу України : монографія / М.Д. Заячук. - Чернівці : Букрек, 2015. – 519 с. - Бібліогр.: с. 300-332-укр.
44. Голубєв А. Місце і роль фермерських господарств у сфері аграрного виробництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ed.pdatu.edu.ua/article/view/126076/120761>.
45. Кількість сільськогосподарських підприємств і площа сільськогосподарських угідь у їхньому користуванні станом на 1 листопада 2018 року за регіонами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/sg/ksgp/ksgp_u/ksgp_11_u.htm.
46. Нові прямі дотації для фермерів / Міністерство аграрної політики й продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/uk/node/26567>.
47. Мацишин, Василь. "СТРУКТУРА І ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ФОНДУ." (2019). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/35243/1/%D0%9C%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%88%D0%B8%D0%BD%20%D0%92..pdf>

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 3.1. Кількість підприємств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність за регіонами (на 1 листопада; одиниць)

	Усього			У т.ч. фермерські господарства		
	2016	2017	2018	2016	2017	2018
Україна	47697	45558	49208	33682	34137	33164
області						
Вінницька	2668	2593	2739	1894	1925	1893
Волинська	909	848	955	600	600	580
Дніпропетровська	4111	3949	4181	3194	3225	3145
Донецька	1326	1367	1310	956	947	928
Житомирська	1103	1084	1219	586	608	580
Закарпатська	1084	1029	1065	939	927	883
Запорізька	2790	2700	2798	2046	2048	2005
Івано-Франківська	759	714	848	507	516	531
Київська	2212	1966	2479	1221	1236	1226
Кіровоградська	3229	3200	3360	2550	2595	2591
Луганська	1062	1044	1048	802	801	768
Львівська	1209	1186	1387	788	813	792
Миколаївська	4040	3970	4008	3373	3389	3252
Одеська	5107	4813	4784	3966	4001	3650
Полтавська	2443	2453	2670	1804	1858	1903
Рівненська	629	554	668	371	373	356
Сумська	1089	1061	1152	639	649	652
Тернопільська	1079	1016	1164	620	636	633
Харківська	1967	1928	2116	1211	1259	1256
Херсонська	2644	2560	2606	2047	2070	1934
Хмельницька	1573	1570	1676	1095	1128	1099
Черкаська	2000	1904	2131	1274	1306	1294
Чернівецька	832	777	812	596	587	548
Чернігівська	1120	1101	1280	598	627	644
місто						
Київ	712	171	752	5	13	21

Додаток Б

Таблиця. 3.1. Площа сільськогосподарських угідь (на кінець року; тисяч гектарів)

	2000	2005	2010	2013	2014	2016	2017	2018
Сільськогосподарські угіддя	41827,0	41722,2	41576,0	41525,8	41511,7	41507,9	41504,9	41489,3
з них								
рілля	32563,6	32451,9	32476,5	32525,5	32531,1	32541,3	32543,4	32544,3
сіножаті	2388,6	2429,2	5481,9	2408,8	2407,3	2406,4	2402,9	2399,4
пасовища	5521,3	5521,3	2410,9	5446,8	5441,0	5434,1	5430,9	5421,5
перелоги	421,6	419,3	310,2	251,2	239,4	233,7	230,6	229,3
багаторічні насадження	931,9	900,5	896,5	893,5	892,9	892,4	897,1	894,8

Додаток В

Таблиця 3.2. Виробництво культур сільськогосподарських за категоріями господарств (тисяч тонн)

	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018
Господарства усіх категорій								
Культури зернові та зернобобові	24459,0	38015,5	39270,9	63859,3	60125,8	66088,0	61916,7	70056,5
Буряк цукровий фабричний	13198,8	15467,8	13749,2	15734,1	10330,8	14011,3	14881,6	13967,7
Соняшник	3457,4	4706,1	6771,5	10133,8	11181,1	13626,9	12235,5	14165,2
Картопля	19838,1	19462,4	18704,8	23693,4	20839,3	21750,3	22208,2	22504,0
Культури овочеві	5821,3	7295,0	8122,4	9637,5	9214,0	9414,5	9286,3	9440,2
Культури плодові та ягідні	1452,6	1689,9	1746,5	1999,1	2152,8	2007,3	2048,0	2571,3
Підприємства								
Культури зернові та зернобобові	19964,2	28790,4	29779,3	49902,6	46506,6	52022,2	47905,1	56096,2
Буряк цукровий фабричний	11594,1	12145,4	12663,4	14599,4	9553,8	13348,9	14227,2	13316,6
Соняшник	3025,7	3709,9	5585,6	8681,7	9549,2	11730,1	10596,7	12193,6
Картопля	276,7	239,7	482,5	758,9	456,0	468,2	429,4	416,4
Культури овочеві	986,3	780,7	964,6	1340,3	1281,7	1322,9	1343,9	1357,1
Культури плодові та ягідні	264,1	200,1	286,8	332,0	411,7	370,5	333,8	556,6
у т.ч. фермерські господарства								
Культури зернові та зернобобові	1256,4	4082,7	4702,5	7693,3	7650,2	8880,9	8686,4	10104,9
Буряк цукровий фабричний	755,1	1373,1	1154,7	1086,8	618,9	973,4	1105,0	961,2
Соняшник	347,3	735,0	1208,5	1956,1	2167,0	2644,3	2365,3	2811,6
Картопля	56,4	84,7	161,3	206,9	126,0	120,7	107,4	116,0
Культури овочеві	82,6	156,1	211,9	327,8	282,5	298,4	272,1	253,0
Культури плодові та ягідні	3,9	10,8	37,0	55,8	68,3	95,5	75,5	135,2
Культури зернові та зернобобові	4494,8	9225,1	9491,6	13956,7	13619,2	14065,8	14011,6	13960,3
Буряк цукровий фабричний	1604,7	3322,4	1085,8	1134,7	777,0	662,4	654,4	651,1
Соняшник	431,7	996,2	1185,9	1452,1	1631,9	1896,8	1638,8	1971,6
Картопля	19561,4	19222,7	18222,3	22934,5	20383,3	21282,1	21778,8	22087,6
Культури овочеві	4835,0	6514,3	7157,8	8297,2	7932,3	8091,6	7942,4	8083,1
Культури плодові та ягідні	1188,5	1489,8	1459,7	1667,1	1741,1	1636,8	1714,2	2014,7

Додаток Г

Таблиця 3.2. Виробництво культур сільськогосподарських фермерськими господарствами у 2018 році (тисяч тонн)

	Фермерські господарства					
	культури зернові та зерно-бобові	бурак цукровий фабричний	соняшник	картопля	культури овочеві	культури плодові та ягідні
Україна	10104,9	961,2	2811,6	116,0	253,0	135,2
області						
Вінницька	943,0	182,0	168,8	1,6	2,1	33,9
Волинська	191,7	131,6	22,1	2,4	10,7	1,5
Дніпропетровська	688,8	к	346,5	2,8	19,2	4,3
Донецька	207,4	–	99,6	1,2	1,9	0,4
Житомирська	185,7	5,3	29,7	25,3	1,3	0,6
Закарпатська	21,3	–	0,8	1,5	0,4	16,1
Запорізька	449,2	–	167,1	0,1	9,7	2,1
Івано-Франківська	82,5	20,2	12,0	2,7	3,6	2,0
Київська	491,5	59,2	82,2	6,5	15,7	0,4
Кіровоградська	875,4	к	369,9	0,2	0,4	0,2
Луганська	299,4	–	203,6	–	к	–
Львівська	156,4	37,0	7,9	9,9	9,4	3,8
Миколаївська	537,0	–	250,8	2,4	29,6	1,2
Одеська	915,9	–	181,3	0,1	6,7	2,7
Полтавська	850,6	32,7	156,4	0,9	1,3	0,9
Рівненська	90,1	8,3	6,4	1,0	2,4	0,2
Сумська	484,8	к	78,4	0,1	к	к
Тернопільська	266,0	153,9	16,9	6,5	6,3	к
Харківська	568,1	59,0	258,8	0,2	8,7	0,9
Херсонська	367,6	–	110,9	13,1	113,5	2,3
Хмельницька	421,6	130,5	51,0	0,8	4,5	10,0
Черкаська	562,9	38,3	99,5	1,1	4,8	1,1
Чернівецька	38,6	–	6,5	1,0	0,6	31,6
Чернігівська	409,4	43,4	84,5	34,6	0,2	0,8

Додаток Д

Таблиця. 3.2. Кількість сільськогосподарських тварин у фермерських господарствах за регіонами у 2018 році, (на кінець року; тисяч голів)

	Фермерські господарства			
	велика рогата худоба	свині	вівці та кози	птиця
Україна	106,3	255,4	43,8	4039,1
області				
Вінницька	7,8	13,7	0,6	1,3
Волинська	4,9	28,0	0,7	0,1
Дніпропетровська	4,3	27,9	1,2	3,4
Донецька	2,0	5,3	3,5	231,6
Житомирська	5,4	6,0	0,8	147,1
Закарпатська	1,4	9,7	6,1	к
Запорізька	0,6	2,5	2,9	5,2
Івано-Франківська	5,7	2,7	2,9	24,3
Київська	3,5	20,4	2,8	82,3
Кіровоградська	2,7	19,3	0,5	28,4
Луганська	4,2	12,9	0,4	к
Львівська	7,0	14,8	3,8	2238,6
Миколаївська	2,3	4,3	5,0	10,7
Одеська	0,6	5,8	4,1	24,9
Полтавська	10,3	12,8	0,9	51,8
Рівненська	2,4	5,1	0,3	386,0
Сумська	6,0	2,0	0,1	139,5
Тернопільська	0,9	8,9	0,6	345,0
Харківська	4,8	1,4	1,5	2,7
Херсонська	1,2	6,6	0,4	–
Хмельницька	10,3	15,8	0,4	45,8
Черкаська	5,9	18,8	0,7	12,2
Чернівецька	0,6	3,9	3,1	68,1
Чернігівська	11,5	6,8	0,5	–

Додаток Е

Таблиця 3.2. Виробництво продукції тваринництва за категоріями господарств

	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018
Підприємства								
М'ясо (у забійній масі), тис.т	438,1	588,1	1134,4	1451,8	1463,4	1489,9	1483,0	1533,6
Молоко, тис.т	3668,7	2582,5	2216,6	2647,5	2669,2	2705,6	2765,7	2755,5
Яйця, млн шт	2977,3	6458,1	10249,6	12536,2	9762,2	8067,6	8365,3	8900,3
Вовна, т	1311	692	710	379	314	266	255	236
Мед, т	3564	2461	1620	982	918	901	847	890
у т.ч. фермерські господарства								
М'ясо (у забійній масі), тис.т	8,2	14,2	47,6	56,6	52,3	56,3	58,2	60,0
Молоко, тис.т	67,8	96,3	112,1	166,8	177,4	183,6	194,8	201,8
Яйця, млн шт	6,7	19,0	78,4	76,1	75,5	95,3	89,1	117,2
Вовна, т	9	71	128	84	69	55	55	57
Мед, т	83	117	215	138	120	124	111	120
Господарства населення								
М'ясо (у забійній масі), тис.т	1224,7	1008,9	924,6	907,8	859,2	833,7	835,2	821,3
Молоко, тис.т	8989,2	11131,9	9031,9	8485,3	7946,2	7675,9	7514,8	7308,5
Яйця, млн шт	5831,3	6587,8	6802,7	7051,1	7020,7	7032,8	7140,5	7231,7
Вовна, т	2089	2503	3482	2223	1956	1806	1712	1672
Мед, т	48875	69001	69253	65539	62697	58393	65384	70389

Додаток Ж

Таблиця 3.2. Виробництво продукції тваринництва фермерськими господарствами та регіонами у 2018 році

	м'ясо (у забійній масі), тис.т	молоко, тис.т	яйця, млн шт	вовна, т
Україна	60,0	201,8	117,2	57
області				
Вінницька	1,3	18,8	0,1	–
Волинська	3,4	9,8	0,0	1
Дніпропетровська	1,2	5,8	0,0	1
Донецька	0,5	1,5	18,0	3
Житомирська	0,7	10,6	8,0	0
Закарпатська	0,5	2,0	0,8	8
Запорізька	0,2	0,8	0,1	4
Івано-Франківська	2,5	3,5	0,6	4
Київська	2,1	7,9	10,1	1
Кіровоградська	1,7	4,1	4,7	–
Луганська	0,3	6,4	к	–
Львівська	28,4	6,2	14,8	5
Миколаївська	0,1	3,9	0,4	7
Одеська	0,7	1,1	0,4	11
Полтавська	2,0	25,5	2,3	1
Рівненська	4,7	2,7	–	0
Сумська	0,4	18,4	21,0	–
Тернопільська	1,8	1,1	20,8	к
Харківська	0,4	9,8	0,0	0
Херсонська	0,3	2,3	–	1
Хмельницька	2,2	26,6	0,0	–
Черкаська	1,5	11,8	0,1	1
Чернівецька	1,0	0,5	к	9
Чернігівська	2,1	20,7	–	–